

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 13 (Aralık/December 2023), s. 1111-1120.
Geliş Tarihi-Received: 29.12.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 31.12.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1412048

Bir Kent İmgesi Olarak Çarşamba Ayakkabısı

Çarşamba Shoes as a City Image

Ahmet DAĞLI*

Öz

Kültür milletleri var eden yapı taşıdır. Kültür bir yönüyle toplumsal bellektir ve insan beyninin ürettiği her şeydir. Kültür insanı hayvandan ayıran sadece insana ait bir kavramdır. Kültür insanlar tarafından paylaşılan ve gelecek kuşaklara intikal ettirilen göstergeler bütünüdür. İlk çağlardan günümüze kadar toplumların yaşayışlarında, giyim kuşam, yeme içme âdetleri, düğün, bayram ve ölüm törenleri gibi birçok alanda değişimler yaşanmıştır. Bunun sonucunda her millete ait farklı uygulamalar ve çeşitlenmeler oluşmuş, toplumları birbirinden ayırıcı özellikler ortaya çıkmıştır. Kültürün özü aynı kalmakla birlikte sürekli değişim halindedir ve gelecek kuşaklara evrilerek aktarılmaktadır. Yine her toplumun kurallarını kendi belirlediği ve kurallarına uyduğu gelenekleri vardır. Bu bağlamda ele aldığımız kültürel değerler sistemi geleneksel mesleklerin de ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Geleneksel meslekler yerelle uyum içinde olan ve yerel topluluk tarafından gerçekleştirilen ekonomiye dayalı mesleki faaliyetler olarak tanımlanır. Bir mesleğin gelenek kapsamında değerlendirilebilmesi için toplumun ona ihtiyaç duyması ve uzun süreli bir pratiğinin olması gerekmektedir. Bu meslekler usta-çırak ilişkisiyle sürdürülür ya da babadan oğula geçerek gelecek kuşaklara aktarılır. Anadolu'nun her yerinde geleneksel meslekler toplumun ihtiyaçları doğrultusunda ve teknolojik gelişmelerden de etkilenerek varlığını sürdürmektedir. Bu mesleklerden biri de Çarşamba yumurta topuk ayakkabıcılığıdır. Tarihi uzun yıllara dayanan ve günümüzde de varlığını koruyan Çarşamba yumurta topuk ayakkabısı yapımı usta-çırak ilişkisiyle günümüze kadar ulaşmıştır. Bu çalışmada Çarşamba yöresine ait olan yumurta topuk ayakkabısının tarihi gelişimi, yapılış evresi, kullanılan malzemeleri ve tanıtımı; bir kent ve kültür imgesine dönüşümü ve kültür endüstrisine katkısı ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Çarşamba, geleneksel meslekler, yumurta topuk ayakkabısı, kent imgesi, kültür endüstrisi.

Abstract

Culture is the building block that creates nations. In one sense, culture is social memory and everything produced by the human brain. Culture is a concept that belongs only to humans, distinguishing humans from animals. Culture is the set of signs shared by people and passed on to future generations. From ancient times to the present day, there have been changes in the lives of societies in many areas such as clothing, eating and drinking customs, weddings, holidays and death ceremonies. As a result, different practices and variations have occurred in each nation, and distinguishing features of societies have emerged. Although the essence of culture remains the same, it is constantly changing and is evolving and being passed on to future generations. Again, every society has its own traditions in which it determines its own

rules and follows its own rules. In this context, the cultural value system we discuss also causes the emergence of traditional professions. Traditional professions are defined as economically based occupational activities that are in harmony with local tradition and performed by the local community. In order for a profession to be considered within the scope of tradition, the society must need it and it must have a long-term practice. These professions are continued through a master-apprentice relationship or are passed on to future generations by passing from father to son. Traditional professions continue to exist all over Anatolia, in line with the needs of society and being affected by technological developments. One of these professions, Çarşamba egg heel shoe making, which has a long history and continues to exist today, has survived to the present day through the master-apprentice relationship. In this study, the historical development, production phase, materials used and introduction of egg heel shoes belonging to Çarşamba region; Its transformation into a city and cultural image and its contribution to the culture industry are discussed.

Keyword: Çarşamba, traditional professions, egg heel shoes, urban image, culture industry.

Giriş

Aynı dili konuşan ve ortak bir hayatı sürdüren insan topluluklarında doğal olarak ortak bir kültür oluşur ve gelişir. Her topluluğun yaşayışı ve kültürü farklılık göstermektedir. Bu farklılık esasen toplumlar için bir kimlik inşa eder. İnsanlar kültürü oluşturur ve farklı toplumlarla etkileşim haline girerek kültür alışverişinde bulunur. Çünkü kültür karşılıklı etkileşim sayesinde var olmakta ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bir toplumun kültürü maddi ve manevi kültür olmak üzere ikiye ayrılırken bu kültürü, o toplumun konuşma ve yazı dili, edebiyatı, sanatı, bilimi, örf ve âdeti, gelenekleri, töreleri, halk inançları, değerleri, törenleri oluşturmaktadır. Kültürün özü aynı kalmakla birlikte sürekli bir değişim halindedir. Bu değişim insan vasıtasıyla sağlanmakta gelecek kuşaklara aktarılmaktadır.

Kültür, insanı diğer canlılardan ayıran, insanlar tarafından paylaşılan ve gelecek kuşaklara aktarılan göstergeler bütünüdür. Hayvanların kültürü yoktur. Bu nedenle de ilk çağda kuş, yuvasını; arı, bal ve peteğini nasıl yapıyorsa bugün de aynı şekilde yapmaktadır. İnsanlar ise ilk çağlarda mağaralarda ve ağaç kovuklarında yaşarken bugün modern meskenler yapmakta ve oralarda yaşamaktadır (Arslanoğlu, 2000, s. 246). Bu konuda verilebilecek diğer bir örnek ise hayvanların ilk çağlardaki yiyecek ve içeceklerinin pek değişmemesi fakat buna mukabil insanların yiyecek ve içeceklerinin sürekli değişerek çeşitlilik göstermesidir. Ayrıca insanoğlu bilgiyi üretmekte, endüstriyi ve teknolojiyi geliştirmekte, yine mevcut bilgilerine yenilerini ekleyerek maddi kültürü sürekli yinelenmekte ve yenilenmektedir. İşte kültür bu evrilmenin adıdır.

Bir millet dünya üzerindeki varlığını ve kimliğini kültürü sayesinde korumaktadır. Her toplumun kültürel ve coğrafi farklılıkları olmasına rağmen kültürel etkileşim sonucunda benzerlikler oluşmaktadır. Bu benzerlikler çeşitli göçler, siyasi ve sosyal faaliyetler, teknolojik, ticari ve ekonomik ilişkiler sayesinde oluşmaktadır.

İletişimin ve teknolojinin artması ve küreselleşme gibi kavramlar kültür ve gelenek için bir tehdit unsurudur. Kültür, gelenek, örf ve âdetleri korumak, bunları kayıt altına almak, kuşaktan kuşağa aktarmak için bir farkındalık oluşturulması ve bu konuda bilimsel çalışmaların yapılması bir gereklilik arz etmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan birisi de somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesidir:

“Somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi kuşaktan kuşağa aktarılan bilgilerin ve deneyiminin çağımızda kendisine bir çıkış kapısı bulması konusunda uluslararası bir bilinç yaratılması açısından oldukça “manidar” bir sözleşmedir. Temel hareket noktası küreselleşme ve sanayileşmenin etkisiyle toplumların kendi kültürel değerlerini yavaş yavaş kaybetmelerinden duyulan rahatsızlık ve bu yolla dünyadaki kültürel çeşitliliğin yok olacağı düşüncesidir.” (Gürçayır, 2011, s. 5).

Bundan hareketle küreselleşen ve sanayileşen dünyanın kültüre olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için yöntem ve çareler aranmaktadır. Somut olmayan kültürel mirası korumak ve gözetmek için toplumsal bir bilinç gerekmektedir. Kültür toplumun iskeletidir. Nasıl ki insanların bir dayanağı, yaşayış sistemi varsa toplumların da dayanağı ve iskeleti kültürdür. Ancak bu iskelet sürekli beslenerek sağlıklı bir şekilde korunup gözetilirse güçlenir ve ayakta kalır. Kültürün taşıyıcısı insanlardır.

Türk kültürü çeşitlilik ve zenginlik gösterir. Çeşitlilik gösteren bu kültürel değerlerimizden bir tanesi de geleneksel mesleklerdir. Her toplumun belirli bir kültürü olduğu gibi bu kültür içerisinde bir değer olan geleneksel meslekler geçmişten günümüze varlığını sürdürerek bugünkü halini almıştır.

“Geleneksel meslekler yerel gelenekle uyum içinde olan ve yerel topluluk tarafından gerçekleştirilen mesleki faaliyetler olarak tanımlanır. Geleneksel meslekler; ev, işyeri, dini ve toplumsal törenlerde, takas ya da nakitle sağlanan geçim kaynağı olarak yerel topluluklar tarafından gerçekleştirilen üretim faaliyetlerini kapsar. Avcılık, bahçecilik, balıkçılık, pazarlama ticareti, takas ticareti, toplayıcılık gibi alanları içerir. Bir üretim faaliyetinin geleneksel sayılabilmesi için yerel toplulukla çok uzun bir tarihi bağının olması ve geçim kaynağı ekonomisine dayanması gerekir.” (Yurtseven, 2010, s. 24).

Bu meslekler ilk yıllarda insanların kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile ortaya çıkmış daha sonra ticari faaliyete dönüşmüştür. Böyle meslekler babadan oğula geçer ya da usta-çırak ilişkisiyle yürütülür. Bu mesleklerin (halk zanaatlarının) geleneksel olarak değerlendirilebilmesi için toplumla uzun süren bir bağının olması gerekmektedir. Anadolu'nun her yerinde geleneksel meslekler varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda Samsun'un Çarşamba ilçesinde geleneksel meslekler içerisinde değerlendirebileceğimiz Çarşamba yumurta topuk ayakkabıcılığı usta-çırak ilişkisiyle günümüze kadar ulaşmıştır ve hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bu çalışmada Çarşamba yöresine ait olan yumurta topuk ayakkabısının tarihi gelişimi, yapılış evresi, imalatında kullanılan malzemeleri ve tanıtımı; bir kent imgesine dönüşümü ve kültür endüstrisine katkısı ele alınmıştır.

1. Kent İmgeleri ve Kültür Ekonomisi

Küreselleşmenin kültürel öğeleri yok ettiği günümüz dünyasında yerellik ve yerel değerlerin korunması önem arz etmektedir. Bu nedenle öncelikle yöresel değer taşıyan her türlü ürün ve üretimin tespit edilmesi, kayıt altına alınması, üretiminin sağlanması, kültürel bir imgeye dönüştürülmesi ve ekonomiye kazandırılması gerekmektedir. Bu geleneğin sürekliliği ve geleneksel olanın yaşam bulması için olmazsa olmaz bir şarttır. Kültürel belleğe ait bir ürünün yaygınlaştırılarak yaşatılması, kültürel ve ekonomik bir imge haline getirilerek ona yeni anlamlar yüklenmesi günümüzde küreselleşme ve yerel kültürlerin yok edilmesi karşısında önemli bir adım olacaktır (Özdemir, 2021, s. 105).

“Değişen sosyal yapı ile birlikte 21. yüzyıla gelindiğinde, ekonominin beslendiği kaynaklardan birini ekonomik, sosyal ve kültürel değişime paralel olarak kültür oluşturmuştur. Bu beslenmenin sonucunda 'kültür endüstrisi' ve 'kültür ekonomisi' gibi kavramlar ortaya çıkmıştır... Paranın gücünün gün geçtikçe artması ile birlikte, neredeyse ekonominin ilişkilendirilmediği hiçbir alan kalmamıştır. Bu alanlardan biri de hayatın her alanında geniş bir yelpazede kullanılan 'kültür' olmuştur. Bu durumun sonucunda kentlerin kültürel imgeleri ekonomik simgelere dönüşmüştür. Bu imgeler bir turizm aracı olarak kullanıldığı gibi ekseriyetle endüstriyel kapsamı geniş bir ekonomik ürün olarak da piyasadaki yerini almaktadır.” (Tepeköylü, 2016, s. 27).

Kültürel imgelerin temel özelliği, bağlantılı olduğu kültürü, yöreyi ya da bir kenti çağrıştırması veya üzerinde taşınmasıdır. Bu bağlamda bir nesnenin veya kültürel unsurun kendi dışında bir yapıyı ya da bir yöreyi temsil etmesi, tanıtması, yaşatması onun imge olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır (Güzel & Kuşdemir, 2018, s. 207).

Her yörenin kendine ait yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmış kültürel ürünleri mevcuttur. Ulusal kalıt olarak nitelenebilecek olan bu ürünler bir imge olarak seçilmiş, tanınmış, işlenmiş, üzerinde uzlaşmış ve üretimi halen devam eden kültürel ürünler olarak karşımıza çıkmaktadır (Oğuz, 2002, s. 59). “İmgeler, sıkıştırılmış bilgi ve bellek depolarıdır. İmgeler aracılığıyla insanlar, mekânlar ve ürünler akılda kalıcı hâle gelir. Kentlerin imgeleri de o kentin adı geçince akla ilk gelen çağrışımlardan meydana getirilmektedir. Kent imgelerinin yereldeki bilinirliği kimi zaman ulusal çapta da kabul görmekte kimi zaman ise ulus sınırlarını aşarak uluslararası bir imge hâline gelmektedir” (Tikbaş Apak, 2022, s. 1299). İmgelerinin bir üretim metama dönüştürülmesi, kültür endüstrisinin; ekonomiye kazandırılması ise kültür ekonomisinin bir konusudur. Dolayısıyla burada söz konusu olan kentsel imgeler üzerinden şehrin ekonomisine kültürel değerler açısından bir katkıda bulunabilmektir. Aslında yaratıcı ve marka şehirler kavramının temelini de bu anlayış oluşturmaktadır.

Nebi Özdemir kentsel imgelerin araştırılarak ortaya çıkarılması ve bunlardan istifade edilmesi için üç aşamalı bir teklif sunar. Birinci aşamada kültürel belleğin/bilgi bankasının oluşturulması, ikinci aşamada çağdaş ve etkili yorumlarla bir imgenin tasarlanıp oluşturulması, üçüncü aşamada ise bu imgenin marka olarak kullanılması ve buradan ekonomik bir katma değer oluşturulmasıdır (Özdemir, 2008, s. 19). Buradan hareketle o şehirdeki kültürel imgenin coğrafi işaretlerle tescillenmesi kentsel belleğin, dolayısıyla oluşturulan kent imgelerinin yasal ve etkili bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır (Özdemir, 2011, s. 52). Bu açıdan değerlendirildiğinde Çarşamba yumurta topuk ayakkabının coğrafi işaret belgesi alması kültürel bir imge olarak ekonomiye kazandırılmasına büyük katkı sağlayacaktır.

Yaklaşık 53 bin hektar tarım arazisi bulunan Çarşamba ilçesi zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. Çarşamba ovasında bağ, bahçe, ekili alanlar, meyve sebze üretimi önemli yer tutar. İlçenin önemli tarım ürünleri ayçiçeği, şeker pancarı, fındık, çeltik, buğday ile çeşitli meyve ve sebze çeşitlerinden oluşturmaktadır. Bunun dışında Yeşilirmak başta olmak üzere diğer akarsu yataklarında oluşan sazlıklardan elde edilen hasır otu, kamyş, süpürge otunun yanı sıra ince ağaç dallarından elde edilen ürünlerle sepet örme, hasır dokuma, süpürge yapımı gibi meslekler icra edilmekte ve bunlar bir zanaat olarak yaşatılmaktadır. Bunun dışında yörede Çarşamba pidesi olarak adlandırılan kapalı kıymalı pide, tirit yemeği, Çarşamba kıvratması, keşkek gibi yöresel mutfak ürünleri de coğrafya ile ilişkili olarak üretilmeye ve tüketilmeye devam etmektedir. Ayrıca Çarşamba denildiğinde akla ilk gelen ve kent imgesi olmaya aday iki kültürel öğeden bahsedilebilir. Bunlardan biri Çarşamba’da üretilen sekiz köşeli kasket ve yumurta topuk ayakkabıdır.

2. Çarşamba Yumurta Topuk Ayakkabısı

Geçim kaynakları çoğunlukla tarımsal ürünler üzerine olan Çarşamba’da küçük çaplı geleneksel el sanatı olarak başlayan ayakkabıcılık mesleği, kendine mahsus özellikleriyle diğer ayakkabı mamullerinden ayrılan ve bir toplumsal sınıfı temsil eden objeye dönüşümüyle birlikte, “yumurta topuk ayakkabı” adıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Böylece ilçe için gelir kaynağı seviyesinde ürün özelliği kazanmıştır.

Çarşamba ilçesinde tarihi kesin olmamakla birlikte 1948-1950 yılları arasında yörede Çarşamba basığı, Çarşamba kundurası, yumurta topuk, yumurta burun gibi

isimlerle anılan bir ayakkabı türü imal edilmeye başlanmış olup yapımı günümüzde de devam etmektedir. İmal edilen ayakkabıların yapımı sadece Çarşamba'ya has bir özellik taşımaktadır. 2020 yılında coğrafi işaret almış olan bu ayakkabının ünü tüm ülke geneline yayılmıştır. Daha çok Çarşamba kundurası olarak bilinen yumurta topuk ayakkabı, sığır ve keçi derisinin kösele taban üzerine tek parça olarak dikişsiz olarak işlenmesiyle oluşmaktadır. Yapımının ilk yıllarında Çarşamba basıği denilen ayakkabıda çapala kullanılmıştır. Çapalanın çok kullanılıp tercih edilmesi ayakkabıların kendine özgü yapısını oluşturmuştur.

Bu mesleğin Çarşamba'da bu kadar çok önem kazanmasının sebeplerinden biri de ayakkabıyı rahatına düşkün insanların kullanması ve rahatlığa önem verilmesidir. Kullanılan diğer ayakkabalara göre tabanı sert değildir. Arka tabanı yumuşak deriden yapılmıştır ve gerektiğinde ayakkabının arkasına basıp terlik gibi de kullanılmaktadır. Yapımının ilk yıllarında hiçbir suni malzeme kullanılmamıştır. Sanayileşme arttıkça ilgi ve talebin de çeşitlenmesi üzerine yapımında kullanılan malzeme ve şekillerde değişikliğe gidilmiştir. Çarşamba basığini giyenlerin daha sonra başka ayakkabıları tercih etmediği bilinmektedir. Yumurta topuk ayakkabı üretimi önceleri Çarşamba'nın ihtiyacını karşılamak için yapılmaya başlamıştır. Daha sonra ünü yurt içinde ve yurt dışında duyulmuş; sadece Çarşamba'nın ihtiyacını karşılamakla kalmamış, yurdumuzun çeşitli yörelerinde rahatına düşkün olan kişilerce de tercih edilmiştir. Günümüzde en çok talep eden ülkeler Almanya, Hollanda, Avustralya, Avusturya, İsveç'tir. Yurt içinde ise bütün illere gönderilmektedir. En fazla talep alan şehirler ise Edirne ve Tekirdağ gibi Trakya şehirleridir.

Ayakkabının kullanılışı çok kolaydır. Çok sıcak havalarda da tercih edilen ayakkabılarından. Arka derisinin yumuşak olması ve arka kısmında sert bir malzemenin bulunmaması ayakkabının terlik gibi kullanılmasına imkân sağlamıştır. Model açısından da fileli, üstü kapalı ya da açık, topuğu kısa ya da uzun her türlü isteğe göre ayakkabı şekillenmiştir. Ayakkabıya talebin yoğun olduğu meslek gruplarının başında kamyoncular gelmektedir. Ayaklarının rahatına düşkün oldukları ve uzun yolculuk yaptıkları için Çarşamba basığini istedikleri şekillerde yaptırmışlardır. Yine cezaevindeki mahkûmlar da bu ayakkabıyı tercih edenler arasındadır. Çarşamba'daki kadınlar bu ayakkabıyı genellikle tercih etmemiştir. Kadınlara ait yumurta topuk ayakkabı yoktur; onlar için sadece özel talep üzerine ayakkabı yapılmaktadır. Aslında yapımının ilk yıllarında kadınlar için de üretilmiş, rağbet olmadığı için yerini talep halinde üretime bırakmıştır.

Ayakkabının yapımında kullanılan malzemeler ilk yıllarda tamamen el yapımı olmuş, yan sanayi ürünleri kullanılmamıştır. Her şeyin elle yapılmış olması hem maliyet hem de iş gücü açısından sıkıntılara neden olmuştur. Bu zanaat usta-çırak ilişkisiyle devam eden bir meslek türüdür. El sanatları ürünü olan yumurta topuk ayakkabıcılığı zamanla çırakların da yetişmemesi nedeniyle değişikliğe uğramış, kullanılan malzemelerde de yapaylığa gidilmiştir. Daha önceleri ilkokuldan çıkan gençler askere gidene kadar buralarda çalışır, askerden dönünce de mesleği kavradıkları için dükkânlarını açarlardı. Aileler, çocuklarının bu zanaatı öğrenmelerine çok önem verirlerdi. 1950 ve 1977 yılları arasında Çarşamba'da revaçta olan bu mesleğin gençler tarafından öğrenilmesine önem verilirdi. Aileler çocuklarını ustalarına teslim ederken, "eti senin kemiği benim" anlayışıyla hareket ederlerdi. Zamanla usta-çırak ilişkisi ortadan kalkmış ve Çarşamba kültürüne ait olan ve kuşaktan kuşağa aktarılan bu el zanaatı giderek önemini yitirmiştir.

Çarşamba ayakkabısının yumurta topuk, yumurta burun, kesik burun, bağcıklı ve yılan saraç bağcıklı olmak üzere çeşitli modelleri bulunmaktadır. Günümüze kadar gelen

ve Çarşamba'nın kültürünü yansıtan ayakkabılar zaman içerisinde bazı değişikliklere uğramış ve ürün yelpazesi genişlemiştir. Genellikle şoförler tarafından da fileli, üstü açık, beyaz renk tercih edilmiştir. El sanatı ürünü olan bu ayakkabıların üretiminin zayıflaması, çırakların yetişmemesine; kullanılan malzemelerin İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerden hazır olarak temin edilmesine neden olmuştur.

El sanatlarına dayanan bu ayakkabılar rahatlıktan dolayı herkesin dikkatini çekmiş Çarşamba'nın kültürel imgesi olmuştur. Çarşamba'nın Çay mahallesinde oturan kırk haneeye yakın insanların eskiden bu işle uğraştıkları, usta çırak ilişkisiyle bu mesleği devam ettirdikleri ya da dede ve baba mesleği olarak devam ettirdikleri bilinmektedir. Günümüzde ise Çarşamba'da yumurta topuk ayakkabısının yapımcıları baba mesleğini devralmış usta çırak ilişkisi ortadan kalkmıştır. Giderek unutulmaya yüz tutan Çarşamba'nın kültürel mirası olan bu ayakkabılar, zamanla önemini kaybetmekte, bu işi yapanların sadece dükkân kirasını verebilecek kadar getirisinin olması geleneği zayıflatmaktadır. Malzemelerin artık doğallıktan çıkmış olması eski müşterileri memnun etmemektedir.

Çarşamba'da ilk başta herkesin tercihi olan bu ayakkabılar zamanla yerini Çarşamba'nın zenginlerine, kabadayılara, külhanbeylerine, ağa sayılabilecek kişilere bırakmış; adeta bu kişilerle özdeşleşmiş ve bir simge haline gelmiştir.¹ Giderek bu ayakkabıyı giymek bir prestij aracı olarak bir sosyo-kültürel göstergeye dönüşmüştür. İnsanlar sokakta bu tip ayakkabıyı giyen birini gördüklerinde bu kişinin karakteristik özelliğiyle ilgili olarak onların Çarşamba'nın saygın kişilerinden olduğu, külhanbeyi ya da ağır abi denilen kişiler olduğu şeklinde yorum yapabilmektedirler. Külhanbeyleri ayakkabının arkasını kırıp kullandığı için Çarşamba'da karakteristik bir özellik oluşmuştur. Çarşamba ayakkabısı zaman zaman külhanbeylerinin cezaevine girmesi sebebiyle tek tip elbise uygulaması bulunmayan Türk cezaevlerinde mahkûmlar tarafından adeta demirbaş eşyası haline gelmiştir. Topuklarının "tak tak" şeklinde ses çıkarması ve rahatlığı nedeniyle mahkûmlar tarafından her zaman tercih edilmiştir.

Bu ayakkabı kot pantolon ve gömlekle tamamlanmaz; kendine has ceket, gömlek ve pantolondan oluşan bir kombinasyonu vardır. Dar paça pantolon ya da kispet pantolon, yelek, beyaz gömlek, beyaz çorap, köstekli saat, sekiz köşeli kasket ve tespihle tam bir uyum sağlanır. Bu giyim özelliği ayakkabıyla beraber bir bütünü oluşturmaktadır ve genel kıyafet şekli şöyledir:

Şekil 1. Çarşamba ayakkabısı ve kombini

¹ Bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/hayatini-yumurta-topuk-ayakkabiya-adadi/849179> [Erişim tarihi: 20.08.2023].

Çarşamba'da orta yaşta insanlar Çarşamba kundurası ile bu kıyafet şeklini özdeşleştirmiş ve bir simge haline getirmiştir. Düğün ve davetlere bu şekilde takım yaparak katılmaya özen göstermişler, bu görünüm sayesinde, buldukları sosyal ortamlarda itibar kazanmışlardır. Sekiz köşeli kasket de yumurta topuk ayakkabının tamamlayıcısıdır.

4. Çarşamba Ayakkabısının Üretimi²

Ayakkabının yapımında çekiç, tanerya, kerpeten, manto çivisi, ilaç, yapıştırıcı, ağaç çivisi, kiriç, taban astarı, ökçe, kapaklık, deri, meşin bez, tele gibi malzemeler kullanılmaktadır. Ayakkabının yapımında en çok tercih edilen malzeme sığır ve keçi derisinden yapılıp altı ay tuzlu suda bekletilip kurutulduktan sonra kullanılan derilerdir.

Çarşamba ayakkabısının ayak numarasına göre kalıpları vardır. Kalıbın üzerine "saya" denilen bez parçası hiçbir yeri görülmeyecek şekilde kaplanır; kerpeten ile her tarafına çivi çakılır. Talebe ve isteğe göre alt tabanı hakiki köseleden ve içi deriden yapılan malzemeler kullanılmakta ve maliyeti de buna göre artmaktadır.

Şekil 2. Sayanın kalıba girme aşaması

Uygun ve ucuz maliyetli olan ayakkabı altı lastikten yapılandır. Yapımı maliyet gerektiren bir zanaat olduğu için kullanılan malzeme de buna göre değişmektedir. El yapımı ayakkabıların her işçiliği elle yapılmaktadır. Fabrikasyon yapımında ise sadece tabanları elle yapıştırılmaktadır. Saya kalıba oturtulur, burnu çekilir, dondurucu denilen bir parça kullanılarak dik olması sağlanır. Arasına ilaç koyup yapıştırdıktan sonra çiviler sökülüp zımpara atılır. Yüksek topuk olduğu için tabanın altına ayakkabıyı dengelemesi için çelik bir demir yerleştirilir. Çelik demir kullanılmadığı takdirde ayakkabı dağılmaktadır. Çelik demiri de yerleştirdikten sonra ayakkabının altına tabanı yerleştirilir. Önceden ayakkabıya ağaç çivi çakılmaktayken günümüzde ise makinelerle dikiş atılmaktadır. Topuğunun yüksek olması için tabana ökçe çakılmaktadır. Kenarlarına zımba çekilip bıçak atıldıktan ve kalıptan çıkarıldıktan sonra astar takılıp boyama işlemi gerçekleştirilir. El yapımı ayakkabıcılık, başta yapımı basit olarak görünse de yüksek maliyet getiren, kol gücü açısından zor bir iştir.

² Çarşamba yumurta topuk ayakkabısının üretimi ile ilgili daha geniş teknik bilgiler için bkz: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/640dc24c-7b49-4408-968d-1b5a81782e20.pdf>

Şekil 3. Lastik kesimi

Geleneksel el sanatlarına dayanan Çarşamba yumurta topuk ayakkabının yapımında ilk yıllarda el yapımı malzemeler kullanılmaktadır. Bu malzemeler şöyle sıralanabilir:

Şekil 4. Kullanılan teknik malzemeler

4.1. Teknik Malzemeler

a) Çekiç: Çivi çakmak ve bunu yaparken kaydırmamak için düz ve tırtıklı imal edilmiştir. Diğer ucu bir şeyi çentmek, kazmak, koparmak için keskin ve kavislidir. Ayrıca bu keskin ucun ortasında çiviye sökmek için çivinin başının geçtiği anahtar şeklini aldırın bir delik mevcuttur.

b) Danalya: Ayakkabıyı kalıba çekmeye yarayan araçtır.

c) Kerpeten: Kerpeten, pim, vida ya da mille birbirine bağlı iki metal parçadan oluşan çivi çekmek, tel kesmek bazı cisimleri sıkıca tutmak, diş çekmek gibi işlerde kullanılan kısıkaç araçtır.

d) Çark: Ayakkabının çivisini döndürmek için kullanılan araçtır.

e) Filo: Ayakkabının yapımında kullanılan ayakkabının tabanını yapıştırmak için kullanılan araçtır.

f) Raspa: Köselenin yüzünü sıyırmaya yarayan alettir.

g) Neopren: Ayakkabının tabanını yapıştırmak için kullanılan kalıp olarak bilinmektedir.

4.2. Ayakkabı Malzemeleri

a) **Taban Astarı:** Sayanın kalıba çekilmesi sırasında üzerine tutturulan ve ayakkabının taban kısmında ayak ile temas eden iç kısmına konulan ince bir parçadır.

b) **Kalıp:** Yumurta topuk ayakkabının şeklini vermek için kalıbın üzerinde dikme işlemi yapılır, daha sonra ayakkabı belli bir süre kalıpta bekledikten sonra kalıptan çıkarılır.

c) **Saya:** Değişik biçimindeki parçaların birbirine dikişi ile ortaya çıkan ayakkabının taban haricinde kalan üst kısmındaki parçaya denir.

d) **Bompe:** Ayakkabının burun kısmının formunun korunması için deri ile astar arasındaki sertleştirici bir malzemedir.

e) **Monto çivisi:** Ayakkabıyı tabana yerleştirdikten sonra sayayı sabitlemek için kullanılan ucu sivri çivilerdir.

f) **Kasaburuk:** Kunduracıların kullandıkları kösele delici bir malzemedir.

g) **Ağaç çivisi:** Fabrikasyon yapımına geçmeden önce ayakkabıların yapımında ağaçtan yapılmış çiviler kullanılmaktadır.

h) **Beldemiri:** Yumurta topuk ayakkabının yapımında topuğu yüksek kullanılmasıyla birlikte ayakkabıyı dengelemek için ortasına konulan malzemedir.

ı) **Kösele taban:** Dana derisi ve çeşitli kimyasallarının birleşiminden elde edilir.

i) **Ağaç ökçe:** Taban üzerinde komple imal edilebildiği gibi taban üzerine ayakkabı imalatı aşamasında vida veya çiviyle takılan bir bölümdür.

j) **Ökçe kapağı:** Ayakkabı ökçesinin yerle temas eden kösele veya diğer malzemelerden oluşan en üst parçasıdır.

k) **Ökçe çivisi:** Ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek bölümü, topuğun arka bölümüne çakılan sivri uçlu malzemedir.

l) **Mostro:** Ayakkabının içinde taban kısmına konan etikette deri parçasına verilen malzemedir.

m) **Çarşamba ayakkabısı örneği:** Yapım aşamasında yukarıdaki özellikleri verilen malzemelerin kullanımıyla ayakkabı son şeklini almaktadır. İsteğe göre alt tabanının ve kullanılan malzemenin de kalitesi ve niteliği değişmektedir. Bütçeye uygun olması isteniyorsa malzeme kullanımında alt taban hakiki deriden değil de yapay deriden yapılmaktadır. Şekil 4'te verilen ayakkabı ilk yıllarda yapılmış tek tip model olup siyah yumurta topuk ayakkabıdır. Sivri burun, siyah renkli, topuğu hafif yükseklikte bir model örneğidir. Çeşitliliğin ve isteklerin üzerine modelde ve malzeme kullanımında değişikliğe gidilmiş; ilk günkü şekli artık kullanılmamaya başlanmıştır. Bunun yerine daha da yüksek topuk ve istenilen her renkte kundura üretilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada Samsun'un Çarşamba ilçesinde geleneksel meslekler adı altında yer alan yumurta topuk ayakkabıcılığının geçmişten günümüze kadar gelen değişim ve gelişim serüvenine değinilmiştir. Çarşamba yumurta topuk ayakkabısının, Çarşamba başığı, Çarşamba kundurası, yumurta topuk, Çarşamba sivri burun ayakkabısı gibi adlarla anıldığı tespit edilmiştir. Yapım aşamasında kullanılan teknik malzemeler tanıtılmış, bunların kullanım amaçları belirtilmiştir. Bu ayakkabının kendine has özellikleri, en çok hangi meslek grupları ve kimler tarafından tercih edildiği, yurt içi ve

yurt dışında nerelere gönderildiği, diğer kıyafetlerle olan ilişkisi gibi konulara çalışmada yer verilmiştir. Çarşamba'nın kültürel mirası olan bu ayakkabıların üretimi Çarşamba'da usta-çırak ilişkisiyle ve babadan oğula geçerek günümüze kadar ulaşmıştır. Zanaatını icra etmeyi dileyen ayakkabıcılar geleneğin sürdürülebilmesi ve gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarılabilmesi için yoğun çaba ve emek harcamaktadır. Elde üretime dayanan ayakkabıcılık mesleği sanayileşmenin etkisiyle unutulmaya yüz tutmuştur. Geleneğin sürdürülmesi ve yeniden canlandırılması için zanaatkârlara gerekli desteğin sağlanması gerekmektedir. Çarşamba'nın kültürel miras taşıyıcısı olan geleneksel yumurta topuk ayakkabı üretimine ve bu mesleği sürdüren zanaatkârlara sahip çıkmak ve bu zanaatın unutulmaması için çeşitli projeler geliştirmek bir gerekliliktir. Burada asıl görev ise yerel yönetimlere düşmektedir.

Yumurta topuk ayakkabının Çarşamba'nın bir imgesi olarak endüstriyel bir mamule dönüştürülmesi onu kültür ekonomisinin bir aracı haline getirecek ve Çarşamba ilçesinin turizm açısından da bir cazibe merkezi haline dönüşmesine katkı sağlayacaktır. Bütün bu oluşumların temelinde ise yerel kültürel belleğin canlı tutulması yatmaktadır.

Kaynakça

- Arslanoğlu, İ. (2000). Kültür ve Medeniyet Kavramları. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 15, 243-255.
- Gürçayır, S. (2011). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Üzeine Eleştirel Bir Okuma. *Millî Folklor*, 92, 5-12.
- Güzel, C. & Kuşdemir, O. F. (2018). Bir Kent İmgesi Olarak Amasya Elması. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7(17), 206-221.
- Hayatını 'yumurta topuk' ayakkabıya adadı. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/hayatini-yumurta-topuk-ayakkabiya-adadi/849179> [Erişim tarihi: 30.11.2023].
- Oğuz, M. Ö. (2002). *Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özdemir, C. (2021). Bir Kent İmgesi Olarak Bafra Nokulu. *Erdem Dergisi*, 81, 93-120.
- Özdemir, N. (2008). Kültürel Ekonomik İmge Olarak Nasreddin Hoca. *Millî Folklor*, 77, 11-20.
- Özdemir, N. (2011). Kentlerin Gezgin İmgeleri veya Kent İmgeleri Giydirilen Otobüsler. *Millî Folklor*, 89, 41-53.
- Tepeköylü, İ. (2016). Kent İmgesinin Kültür Ekonomisine Dönüşüm Örneği: İzmit ve Pişmaniye. *International Journal of Academic Value Studies*, 2(3), 24-29.
- Tikbaş Apak, F. (2022). Bir Kent İmgesi Olarak Rize Simidi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 1298-1309.
- Türk Patent ve Marka Kurumu <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/640dc24c-7b49-4408-968d-1b5a81782e20.pdf> [Erişim tarihi: 30.11.2023].
- Yurtseven, R. (2010). Topluluk Girişimciliği ve Geleneksel Meslekler. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(2), 21-28